

FASCINERENDE LANDSCHAPPEN

-
van Het Nationale Park
De Hoge Veluwe

INHOUDSOPGAVE

-

Inleiding 4

-

Landschapsbiografie 12

-

Verskillende landschappen 22

Oude landbouwenclaves 22

Landgoedlandschappen 30

Oude bossen 42

Jonge ontginningsbossen 52

Heidevelden 60

Stuifzand en stuifzandheiden 72

-

**Wat leveren de landschappen
van De Hoge Veluwe op?** 84

-

Parkvisie 88

-

Wat brengt de toekomst? 90

-

Park in een notendop 92

-

Bronnen 94

-

Colofon 96

INLEIDING

-
De landschappen van Het Nationale Park De Hoge Veluwe worden wereldwijd gewaardeerd. De beroemde reisuitgever Lonely Planet vindt de natte terreinen, heidevelden, oude dennen-, eiken- en beukenbossen en dramatische stuifzanden alleen al voldoende redenen om het Park te bezoeken. Daarbovenop komen nog het Kröller-Müller Museum en de beeldentuin, aldus de wereldbekende uitgever. De samenhang tussen de oud-Veluwse cultuurlandschappen is in het Park zeer goed te zien en te beleven. En tel daarbij op het vrijwel onaangetaste 20e-

eeuwse landgoed waarin natuur, kunst en architectuur een onlosmakelijk eenheid vormen, zoals het echtpaar Anton en Helene Kröller-Müller, de stichters van Park en Museum, het voor ogen hadden.

Wat is een landschap?

Een landschap

1. is een omgeving die mensen visueel als een eenheid ervaren;
2. wordt door de mens waargenomen, heeft samenhang met het gebied eromheen, is voortdurend in beweging en is het gevolg van voortdurende wisselwerking tussen natuurlijke en menselijke processen;
3. roept emoties en gedachten van mensen op.

Veel mensen hebben een beeld van het Park als hoog en droog. Ze realiseren zich niet dat de natte natuur van De Hoge Veluwe zeer hoge natuurkwaliteiten heeft, zelfs van nationaal en Europees niveau. De samenhang tussen de droge en natte natuur is sterk en te danken aan

een precies samenspel van geologische, geomorfologische en bodemprocessen. Ze hebben bijvoorbeeld geleid tot plaatselijke wateronderlaatbare lagen in de bodem, waardoor vennen, poelen en geulen ontstonden. Vooral in het noordoostelijk deel van het Park – het Deelense

LANDSCHAPS- BIOGRAFIE

Hoe is het landschap van De Hoge Veluwe ontstaan? Die ontstaansgeschiedenis begint zo'n 200.000 jaar geleden. In de een-na-laatste (Saalien-)ijstijd duwden gletsjertongen grond en puin omhoog tot stuwwallen. Twee van deze stuwwallen liggen bij Oud-Reemst en Hoog Baarlo. Smeltwater zorgde voor waaivormige vlakten van weggespoeld zand, zoals het Oud-Reemsterveld, of smeltwaterdalen, zoals het Deelense Veld. Wind die tijdens de laatste ijstijd (die 10.000 jaar geleden eindigde) over de bevroren vlakten waaide, voerde veel fijn zand aan, waardoor dekzandruggen en stuifduinen ontstonden, zoals de Franse Berg, het sikkelduin van de Kemperberg en de dekzandrug van het Otterlose Bos.

De mens komt op het toneel

Na de laatste ijstijd nam de invloed van de mens op het landschap geleidelijk toe. Zware loofbossen met

eiken domineerden aanvankelijk De Hoge Veluwe. Uit de prehistorische tijd vanaf 8000 voor Chr. zijn enkele vuursteenvindplaatsen bekend op het Otterlose Zand en Pampelse Zand en archeologische vindplaatsen bij de stuwwal van Oud-Reemst.

De middeleeuwen en vlak daarna

Vanaf de middeleeuwen (800-1500 na Chr.) bewoonden en bewerkten mensen de regio intensiever. Er ontstonden dorpen en gehuchten die te midden van de eenzaamheid van uitgestrekte woeste gronden (heide, stuifzand) en bossen lagen, zoals Deelen, Oud-Reemst en Otterlo. Grote heidevlakten, zoals het Deelense Veld (nat) en Oud-Reemsterveld (droog), strekten zich vanaf de middeleeuwen over het landschap uit. Streekbewoners kaptten bomen voor bouwmaterialen en brandstof, lieten hun schapen grazen op de marken (gemeenschappelijke

dorpsgronden) en staken heidezoden (plaggen) voor bemesting van de arme zandgronden. Boeren probeerden in de 16e en 17e eeuw woeste gronden te ontginnen en te bewerken en stichtten ontginningsboerderijen: De Pampel en Everwijnsersf. Forse erosie op de heidevelden door overexploitatie en overbeweiding leidden echter tot het ontstaan van zandverstuivingen die dorpsbewoner, boer, heide en bos bedreigden. Houtwallen moesten landbouwgronden tegen zand, wild en schapen beschermen.

Een nieuwe elite

Door economische voorspoed kon een nieuwe rijke elite vanaf ongeveer 1850 gronden opkopen van de markegenoten, de bezitters van de gemeenschappelijke dorpsgronden, en de gemeenten. De nieuwe grootgrondbezitters, zoals Johan Sickesz, stichtten landgoederen. Ze lieten er nieuwe boer-

derijen bouwen, akkers en weideland ontginnen, eikenhakhoutsingels aanleggen, lanen met beukenbomen aanleggen en grove dennen planten om het stuifzand te bedwingen en voor de houtproductie. Sickesz (1807-1880) – de Sickesz Dennen dragen zijn naam – was een legerofficier die fortuin maakte door een huwelijk met een vrouw uit een aanzienlijk Amsterdamse koopmansfamilie. Zijn aankoop van Veluwe gronden zag hij vooral als een investering.

Het echtpaar Kröller-Müller koopt Veluwe gronden

Tussen 1909 en 1921 kochten de Rotterdamse zakenman en industrieel Anton Kröller en zijn vrouw Helene Kröller-Müller, daartoe in staat gesteld door winsten uit hun bedrijf Wm.H. Müller & Co, landgoederen en terreinen op de Veluwe, die de grondslag vormden voor Het Nationale Park De Hoge Veluwe. Zij schaften hun bezittingen aanvan-

akkers, weiden, houtwallen en heide, zijn favoriet bij de patrijs, kwartel en geelgors. Dassen zoeken graag hun voedsel langs akkerranden.

Beheer

De Parkbeheerders zetten de traditie van het echtpaar Kröller-Müller voort om contrasten in het landschap te bestendigen. Ze beheren de landbouw-enclaves en hun historisch-geografisch erfgoed (houtwallen, enkgronden et cetera) zodanig, dat ze goed zichtbaar in het landschap blijven. De Parkbeheerders gebruiken geen onkruidbestrijding en zware bemesting en verbouwen geen mais. Het agrarisch gebruik van de akkers (oude akkers, wildakkers, pleegakkers) blijft behouden. Pleegakkers zijn akkers die boeren of natuurbeheerders jaarlijks inzaaien met akkerkruiden en landbouwgewassen die vroeger in de streek voorkwamen.

Akkerkruiden

Akkers waren tot in de 20e eeuw zeer rijke ecosystemen. Veel mensen herinneren zich nog het wuivende graan en de kruidenrijke akkers en hun randen. Door onder meer de maisteelt, zware bemesting en onkruidbestrijding nam het aantal akkerkruiden zeer sterk af. Het akkerbeheer in het Park richt zich op het behoud en bevorderen van kruidenrijke akkerranden en het verbouwen van (winter)graansoorten. Onder andere korenbloem, rode klaproos, kamillesoorten, korensla en hennepnetel krijgen zo weer meer kansen. Kruiden trekken insecten aan, die op hun beurt weer de aanwezigheid van vogels en kleine zoogdieren stimuleren.

Waar kun je ze vinden

Oud-Reemst

Oud-Reemst was in de late middeleeuwen (1000-1500 na Chr.) al een ontginning. De ontginning lag bijna aan de oude weg van Arnhem naar Harderwijk. De middeleeuwen woonden graag op de stuwwal die hier ligt, omdat de grond vruchtbaarder is dan in het omringende zand. De boeren verbouwden er eerst rogge en later boekweit. Ze lieten hun schapen grazen in het (Oud-)Reemsterveld en brachten 's avonds de kudde terug naar de schaapskooien aan de rand van de nederzetting. Met heideplaggen en schapenmest uit de schaapskooien (potstal) bemestten de boeren hun omwalde akkertjes. Zo ontstonden enken; oud bouwland dat door de bemesting iets hoger kwam te liggen dan de directe omgeving. Deze voedselrijke bodems hebben een donkere bovengrondkleur. Door de intensieve landbouw en ruilverkavelingen zijn veel van deze erfgoedbodems

Franse Berg

De Franse Berg ligt ten noorden van het Pampelse Zand. De naam verschijnt in het begin van de 19e eeuw voor het eerst op een kadasterkaart. Mogelijk dankt dit landduin zijn naam aan de periode rond het rampjaar 1672, toen streekbewoners er schuilden voor Franse troepen. De 'berg' beschermde de landbouwenclave De Pampel tegen het opstuwende zand van het Pampelse Zand. Vermoedelijk ligt de oorsprong van de Franse Berg in mensenhanden: als opgeworpen beschermwal. Het bos op het landduin hield het zand vast en tegen. Aan de rand van de Franse Berg ontstonden hoge wallen, omdat het zand niet verder kon inwaaien. De lokale bewoners beplantten de wallen met eiken, waardoor de zandwallen langzaam nog hoger werden door instuivend zand. Aan lijszijde ontstonden zeer steile naar binnen gekeerde hellingen. Op de Franse Berg groeiden

verschillende van deze zandwallen. De boeren en lokale bewoners gebruikten het aangeplante bos als eikenhakhout. De strubben deden hun werk om het stuifduin nog verder te laten groeien.

Helene gefascineerd door Franse Berg

Helene Kröller-Müller was gefascineerd door de Franse Berg. Ze wilde haar Grote Museum aan de rand van het stuifduin bouwen.

Architect Henry Van de Velde ontwierp het kunstgebouw. Hij bracht de hoogtelijnen nauwkeurig in kaart en ontwierp het museum zo, dat het voorplein de 'berg' doorsneed. Een jaar na aanvang van de bouw in 1921 stopte het project vanwege geldgebrek. De betonnen terrasmuren en enkele entreewanden op en voor de Franse Berg herinneren nog aan dit debacle. De restanten zijn thans een rijksmonument. Voor de 'berg' in het Pampelse Zand liggen nog een aantal Maulbronner zandsteenblokken uit die periode. Het echtpaar Kröller-Müller ligt begraven op de Franse Berg met uitzicht op het Pampelse Zand. De eenvoudige grafzerken zijn ontworpen door de architect Jaap Schipper. Aan de noordwestzijde bevindt zich een deel van de beeldentuin op de Franse Berg. Op het Pampelse Zand niet ver van de voet van de Franse Berg staat het kunstwerk 'Three upright motives' van kunstenaar Henry Moore.

Jonge ontginningsbossen

De mens heeft een historische band met de grove den. Deze boomsoort komt al sinds de laatste ijstijd in Nederland voor. Vanaf de 19e eeuw gebruikten landgoedeigenaren, boeren en bosbeheerders de grove den voor het bedwingen en ontginnen van stuifzand en andere woeste gronden van de Veluwe. Bovendien was de grove den een economisch aantrekkelijke boomsoort.

Kenmerken

Kaarsrechte grove dennenbomen met hoge kronen en zonder ondergroei, omdat het zonlicht de grond nauwelijks bereikt. Bovendien met een dik naaldenpakket op de kale grond. Dat is het beeld dat veel recreanten van jonge ontginningsbossen ('dennenakkers') hebben op de Veluwe. De werkelijkheid is veel genuanceerder. Dennenbossen zijn er in

allerlei soorten en maten. Bovendien zijn ook andere boomsoorten, zoals douglasspar, fijnsparren, lariksen, Amerikaanse eiken en zomereiken, gebruikt om open vlakten te beplanten. Pijnbomen – de oude naam voor de den – laten veel licht door, in tegenstelling tot sparren. Grove dennen kunnen bizarre groeivormen aannemen. In feite vormen jonge ontginningsbossen een geleidelijke overgang met de omliggende heidevelden en stuifzandheiden. In de grove-dennen-aanplantingen die grenzen aan heidevelden, waar het bos opener van karakter is, tref je ondergroei van grassen als bochtige smele, mossen, korstmossen en zelfs struikheide aan. Bovendien treedt er in ontginningsbossen na verloop van tijd ook verjonging op door zaailingen. Daarnaast kan open terrein weer spontaan dichtgroeien met vliegdennen. Wanneer er bodemverstoring plaats heeft gevonden, zoals tijdens de Duitse bezetting in de omgeving van vliegveld Deelen, kan de vegetatie in dennenbossen gevari-

Economische motieven

Welke motieven speelden een rol bij het bosbeheer in de periode van het echtpaar Kröller-Müller? De instandhouding van het natuurschoon en de jacht concurreerden met het economische rendement van de bossen. De bossen moesten ook bijdragen aan de inkomsten. Dit gold ook toen Het Nationale Park De Hoge Veluwe in 1935 werd opgericht. Voor het Park was het oogsten van hout een substantiële bijdrage aan de inkomsten, die tijdens de Duitse bezetting opliep tot ruim boven de 50% van de begroting. Tegenwoordig oogst het Park jaarlijks zo'n 10.000 m³, wat neerkomt op 2/3 van de jaarlijks bijgroei aan bomen. Dit draagt circa 5% bij aan de totale inkomsten.

eerder worden. De jonge ontginningsbossen van na 1900 zijn soortenarmer dan de oude en gemengde bossen in het Park.

Ontstaan

Het beteugelen van zandverstuivingen en het productief maken van woeste gronden kwam in de 19e eeuw goed op stoom. In het noordelijk deel van de huidige Hoge Veluwe lieten land(goed)bezitters als Johan Sickesz al woeste grond ontginnen door in de tweede helft van de 19e eeuw grove dennen aan te planten. Verschillende delen van de armste zandgronden in het Park, in de voormalige wildbaan, zijn pas na 1900 op enige schaal met grove dennen beplant. Deze boomsoort stelt weinig eisen aan de bodem, wat goed uitkomt op arme zandbodems. Bovendien vroeg de opkomende mijnbouw vanaf het begin van de 20e eeuw tot in de jaren zeventig in Limburg om veel dennenhout. Het hout van de

grove den kraakt wanneer er druk op komt te staan en voordat het breekt. Deze knarsgeluiden waarschuwden de mijnwerkers dat een mijngang het zou kunnen begeven. Grove dennen leverden uitstekend mijnhout. Daarnaast gebruikten meubelmakers graag dennenhout en ook het hars van de grove den was economisch in trek.

Streven naar gemengd bos

De bosbeheerders vonden in de eerste helft van de 20e eeuw dat de grove dennenbossen op De Hoge Veluwe te veel uit soortenarme monoculturen bestonden. Die monotone dennenbossen en de arme bodem waren een uitstekend milieu voor de ontwikkeling van schadelijke insecten als snuitkevers en dennenuil. Omstreeks 1940 reed er in het Park zelfs een door een paard getrokken laboratorium rond, waar Leidse universiteitsstudenten onderzoek deden naar schadelijke insecten. De bosbeheerders streef-

COLOFON

-

Uitgave

WBOOKS

-

Auteur

Elio Pelzers

-

Redactie

Hein van Beek

-

Vormgeving

Lori Lenssinck

-

Fotografie

Jurjen Drenth, Hans Drijer, Janny Gommans, Robbert Maas, Elio Pelzers, Henk Ruseler, Roy Strijker, Nico Visser en anderen uit de beeldbank van Het Nationale Park De Hoge Veluwe

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.
© c/o Pictoright Amsterdam 2023.

Gebonden: 978 94 625 8483 9
Paperback: 978 94 625 8526 3
Paperback (Engels): 978 94 625 8527 0
NUR 410, 693

www.wbooks.com
www.hogeveluwe.nl

STICHTING HET NATIONALE PARK
de hoge veluwe

W BOOKS